

**TURKISTONDA BOJXONA TIZIMI TARIXI MANBALARI:
O‘ZBEKISTON MILLIY ARXIVI HUJJATLARI ASOSIDA**

Ernazarov Tuyg'un Rajabovich

Samarqand davlat universiteti doktoranti

ernazarovtuygun@gmail.com

+998915257009

+998972897555

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekiston Milliy arxivida saqlanayotgan va Rossiya imperiyasi davrida Turkiston o‘lkasida faoliyat yuritgan bojxona tizimiga oid hujjatlar manbashunoslik nuqtai nazaridan tahlil etilgan. Arxiv hujjatlari Turkiston general-gubernatorligi davridagi bojxona siyosatini, uning tashkiliy tuzilmasi, iqtisodiy hamda siyosiy vazifalarini o‘rganishda birlamchi manba sifatida katta ilmiy ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotda hujjatlar turlari, ularning tarkibiy mazmuni va tarixiy ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Turkiston, bojxona tizimi, Rossiya imperiyasi, manbashunoslik, arxiv hujjatlari, iqtisodiy siyosat, Turkiston general-gubernatorligi.

Kirish

Turkiston o‘lkasida XIX asr ikkinchi yarmi – XX asr boshlarida Rossiya imperiyasi tomonidan yuritilgan iqtisodiy va siyosiy siyosatning muhim yo‘nalishlaridan biri bojxona tizimi edi. Bojxona idoralari imperiya markazining manfaatlariga xizmat qilgan bo‘lib, ular orqali savdo oqimlari, tovarlar harakati va mintaqaning tashqi iqtisodiy aloqalari nazorat ostiga olingan. Mazkur tizimning o‘ziga xos jihatlarini o‘rganishda arxiv hujjatlari asosiy manba bo‘lib xizmat qiladi. O‘zbekiston Milliy arxivida saqlanayotgan Turkiston general-gubernatorligi devonxonasi, Moliya bo‘limi, hamda chegara bojxona postlariga oid ish yuritish hujjatlari o‘sha davr iqtisodiy siyosatini, bojxona faoliyatining tashkiliy

mexanizmini, shuningdek, mahalliy aholining iqtisodiy hayotiga bo'lgan ta'sirini tahlil etish imkonini beradi.

Asosiy qism

Arxiv hujjatlarining manbashunoslik ahamiyati

O'zbekiston Milliy arxivining 1-, 17- va 19-jamg'armalarida saqlanayotgan hujjatlar Turkiston o'lkasidagi bojxona tizimi faoliyatini o'rganish uchun eng muhim birlamchi manbalar hisoblanadi. Ular tarkibida bojxona postlarining ochilishiga oid farmonlar, chegara nazorati to'g'risidagi ko'rsatmalar, tovar aylanmasi haqidagi statistik ma'lumotlar, shuningdek, soliq yig'implari va boj stavkalari haqidagi hisobotlar mavjud. Bu hujjatlar orqali Rossiya imperiyasining Turkistondagi iqtisodiy siyosati mohiyatini, xususan, mustamlaka manfaatlari yo'lida bojxona siyosati qanday amalga oshirilganini aniqlash mumkin. Shu bilan birga, ular mahalliy savdo-sotiq tizimi, ichki bozorning o'zgarish dinamikasi va xalqaro savdo yo'llarining yo'naltirilishida bojxona siyosatining o'rni haqida tasavvur beradi.

Rossiya imperiyasi mustamlakachiligi davrida chop etilgan nashrlarning aksariyati turli darajadagi amaldorlar, Rossiya imperiyasi harbiy yurishlarining ishtirokchilari, "o'lkani Rossiya andazasiga solish" kabi juda ko'p loyihalarning mualliflari ekanligini qayd etish lozim. Aksincha, imperiya hukumati Turkistonda amalga oshirgan ma'muriy, moliyaviy, bojxona tizimlaridagi va boshqa xil islohotlar, eng avvalo, o'lka xalqlari manfaatlarini ko'zlaganligi ta'kidlangan. A.F.Middendorf, A.A.Kaufman, I.I.Geyer, S.I.Gulishambarov, V.I.Masalskiy, V.N.Ogloblin, A.I.Shaxnazarov, V.P.Voshinin, V.V.Zaorskaya va K.A.Aleksander, V.I.Yuferev kabi mualliflar Rossiya imperiyasining mintaqadagi moliyaviy imkoniyatlari masalalarini yoritib, o'lkaning an'anaviy bojxona institutlarini tahlil qilganlar. Ularning aksariyatida bunday institutlar saqlanishining maqsadga muvofiqligi asoslab berilgan va Turkistonda Rossiya bojxona tizimining asoslarini kiritishning muhimligi ulug' davlatchilik shovinizmi nuqtayi nazaridan talqin qilingan. M.A.Terentev birinchilardan bo'lib soliq siyosatining asoslarini ishlab

chiqishda yo‘l qo‘yilgan noqonuniy harakatlar to‘g‘risidagi tanqidiy materialni ilmiy muomalaga kiritgan edi.

Turkiston bojxona tizimining tashkiliy tuzilmasi

Turkiston general-gubernatorligi davrida bojxona tizimi markazlashgan boshqaruv asosida tashkil etilgan. Bojxona boshqarmasi imperiya Moliya vazirligiga bo‘ysunib, uning tarkibida Toshkent, Samarqand, Farg‘ona va Kaspiyorti bojxona postlari faoliyat yuritgan. Hujjatlarda bu postlarning vakolatlari, shtat jadvali, yig‘imlar hajmi va tovarlar ustidan olib borilgan nazorat shakllari aniq ifodalangan. Arxiv materiallarida, shuningdek, Eron, Afg‘oniston va Xitoy bilan chegara bojxonalarida olib borilgan nazorat tartib-qoidalari, diplomatik yozishmalar hamda kontrabanda holatlariga oid ma‘lumotlar uchraydi. Bu esa, bojxona siyosatining nafaqat iqtisodiy, balki strategik va siyosiy maqsadlarga ham xizmat qilganini ko‘rsatadi.

Hujjatlarning tarixiy va ilmiy qiymati

Mazkur arxiv hujjatlari Turkiston o‘lkasida Rossiya imperiyasi tomonidan olib borilgan iqtisodiy ekspluatatsiya mexanizmlarini o‘rganishda, shuningdek, mustamlakachilik davri iqtisodiy siyosatini qayta baholashda muhim ahamiyatga ega. Ularning tahlili orqali Turkiston hududining imperiya iqtisodiy tizimiga qanday integratsiyalashganini, bojxona siyosati orqali mahalliy iqtisodiy mustaqillikning qanday cheklanganini aniqlash mumkin.

Xulosa

O‘zbekiston Milliy arxivida saqlanayotgan Turkiston davri bojxona tizimiga oid hujjatlar tarixiy manbashunoslik nuqtai nazaridan bebaho ahamiyatga ega. Ular Rossiya imperiyasining mustamlakachilik siyosati, iqtisodiy manfaatlari va Turkiston o‘lkasidagi savdo tizimini shakllantirishdagi rolini ochib beradi. Shu bois, mazkur hujjatlar to‘plami Turkiston iqtisodiy tarixini, xususan, bojxona siyosati evolyutsiyasini o‘rganishda asosiy manbalardan biri sifatida e‘tirof etilishi lozim.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Milliy arxivi. 1-, 17-, 19- jamg‘armalar. Turkiston general-gubernatorligi hujjatlari.

2. Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. – М., 1963.
3. Материалы по истории Туркестанского края. Сборник документов. – Ташкент, 1914.
4. Соколов А. П. Таможенная политика Российской империи в Средней Азии. – СПб., 1908.
5. Karimov B. B. Turkiston iqtisodiy siyosati tarixi. – Toshkent: Fan, 2002.